

A nemzetkép változásai – okok és következmények

CSABA LÁSZLÓ

Minden országról és minden nemzetről élnek ítéletek és előítéletek, a határon innen és a határon túl nem kevésbé. Közismert, hogy e nemzeti sztereotípiák a középkor óta kedvelt témái az irodalomnak, a történetírásnak, a népi és a magas kultúrának, a népmeséktől az operairodalomig terjedő körben.¹ S miközben a kemény tények és a puha értelmezések szétválasztását a tudományosság mércéjévé tevő analitikai irányzatok lekicsinylően szóltak e nézetekről, mint atavisztikus és tudománytalan kifejezőmódokról, maradványokról és szellemi melléktermékekről, nehéz lenne nem látni utóbbiak jelentős, sőt egyre jelentősebbé váló valóságformáló szerepét.

A tömegdemokrácia és a mediatizált társadalomirányítás, a túlnyomórészt a lélektani tényezők vezényelte pénzpiacok túlsúlyra jutása az árupiacok és az általuk közvetített közvetlen áruterelés és ipari kibocsátás ellenében mind fölértékelte a lélektani tényezők, s ezen belül a nem racionális közelítést sok tekintetben formáló képiség szerepét is. S minél inkább belátjuk azt a kísérletileg igazolt összefüggést, miszerint az élet legfontosabb döntéseit – a gyermekvállalástól a lakhely- és az identitás megválasztásáig – jórészt és döntően *nem* a közgazdaságtan mai fő áramában egyeduralkodó *ésszerű kalkuláció alapján* hozzuk meg,² nem is lepődhetünk meg azon, hogy a tömegtársadalmakban ez még sokszorosan erőteljesebben érvényesül.

Emlékeztethetünk arra a közismert tényre is, hogy a fogyasztói társadalom elterjedésével, a fejlett államok középosztályosodásával és a középszintű oktatás kiterjedésével a manipulálhatóság és a reklámon keresztüli közvetlen és *közvetett befolyásolás a hatalomgyakorlási technikák sorában* a húszas évek óta bevette vált. Mind a mindennapi élet, mind pedig a nagypolitikai döntések területén elterjedt a képi befolyásolás, mint alapvető eszköz. Ennek közismert csúcspontjai közé számított az amerikai külügyminiszternek az ENSZ-ben tartott előadása az iraki tömegpusztító fegyverekről – az eredmény s a következmény is jól ismert. Vagyis nemcsak a gazdaságban, hanem a nagypolitikai döntésekben is egyre erősebb ez a vonulat. Következésképpen a reklám és ellenreklám egyik meghatározó vonása, *a képiség és az ennek révén végbevitt tudatmódosítás* a gyakorlatot for-

¹ Glatz 1994.

² Akerlof – Shiller 2009.

málhatja és formálja is. Sok esetben jobban, mint a tudományban alapértéknek vett tapasztalat és ésszerűség – külön-külön, de akár együttesen is. Aki vett már részt vak borkóstoláson, annak számára ez aligha kérdéses.

Következésképpen lehet és kell is, hogy jelentősége legyen annak, hogy a magyarságról és a mindenkori hazai berendezkedésről – a közéletet széles értelemben megjelenítő angol *polity* értelmében és keretében – kialakuló közkeletű vélekedések összességéről, a nemzetképről elgondolkodjunk. Kézenfekvő, hogy e szerteágazó téma alapos földolgozása monográfiát követelne, vagyis az adott terjedelemben csak tézisszerű kifejtésre vállalkozhatunk. Alapvető állításunk a következő: *a magyarság önképe és külső megítélése legalább egy évszázada nincs összhangban egymással, és ez számos történelmi fordulat jelentős magyarázó tényezőjeként értékelhető.* A következőkben ezt az állítást nyolc tételben világítjuk meg, annak tudatában, hogy ez nem tekinthető teljes értékű tudományos bizonyításnak, mint hogy nem is szánjuk annak.

1) A trianoni trauma egyik legfontosabb összetevője a magyarság önképe és megítélése közti szakadék

Sokat és joggal írtak szaktörténészek és részvevő megfigyelők egyaránt arról, hogy a kettős monarchia keretében a nemzeti program maximumát megcélzó és az asszimilációs törekvéseket magától értetődőnek tekintő magyar közvélemény egyfelől erős érdektelenséggel figyelte a többi nemzetiség ébredését, részint – ennek tükörképeként – pusztán pánszláv izgatás eredményének vélte azt. Pedig ahogy arra már a Kossuth Lajossal folytatott vitáiban Deák Ferenc már az 1840-es évek elején joggal rámutatott, az etnikai elv következetes érvényesítése a Trianon utáninál nem sokkal nagyobb területű Magyarországot eredményezett volna – mármint az osztrák birodalmon kívül, a *pragmatica sanctio*-t semmissé tévő függetlenségi irányzat győzelme esetén³.

S bár ez a profécia az 1848–49-es forradalom eseményeiben ismert módon már igazolódott, az 1867-et követő egyensúlyt a magyar közvélemény és persze a vezetés kizárólag a Bécs-Budapest tengelyben értelmezte, közjogias alapon, más – etnikai, gazdasági, katonai, geopolitikai – szempontokat teljességgel mellőzve. A trializmus – a csehek bevonása – végig mint a kiegyezés legfőbb veszélye szerepelt, bár csak gondolatkísérlet maradt. Az erdélyi románok területi és kulturális autonómia-törekvéseit – bár a 48-ban követelt „unió Erdéllyel” még viszony-

³ Szépen dokumentálja ezt a Szabó András (2003) szerkesztette kötet.

lag friss volt – rendre elutasították. A horvát kiegyezés közismerten konfliktusos volta pedig arra a téves következtetésre vitte az elitet, de a közvéleményt is, hogy hasonló megegyezés a szerbekkel vagy másokkal az ország földarabolódását eredményezné.

Nem meglepő tehát, hogy a nemzeti romantika és a szabadelvűség légkörében élő, s a világ élvonalával lépést tartani képes, korszerűsödő gazdaságára, virágzó kulturális életére – így máig is sokhelyütt kihasználatlan vidéki színházaira, kaszinóira, múzeumaira és iskoláira – joggal büszke magyarság hajlamos volt átsiklani azon, hogy a nemzetiségek egy része ezt jogfosztásként, más részük alávetésként, kirekesztésként élte meg.⁴ Hisz’ a szabadság igazi útja az asszimiláció, vagyis az önfeladás választását jelentette, a saját nemzeti program föladását, miközben a magyarok büszkesége épp efféléből táplálkozott. A világot járó Dvořák és Palacký – a jó Seton-Watson sokat megénekelte történetével együtt – bizony a brit és az amerikai társadalomban az „elnyomott szlávság” képviselőiként vált népszerűvé, s a „pöffeszkedő, rendies, avitt külsőségeikhez ragaszkodó” magyar dzsentrivel szemben védelemre méltó szereplővé váltak már az I. Világháború előtt is. Ez pedig a győztes antanthatalmak közvéleményében és az idealista-konstruktivista elveket valló Wilson elnökig terjedő döntéshozókban sajátos rokonszeny-hálót alakított ki, aminek a párizsi békeszerződések inkább csak keretet adtak, semmint kiváltották azt. Nyilván a katonapolitikai szempontok ezt csak fölerősítették.⁵

Számos érdekes és objektív munka született már a Monarchia fölbomlásáról,⁶ ezért elég arra utalnunk, hogy abban az ún. *réalpolitika* – a kizárólag a hatalmi érdek szempontjait követő önös erőfitogtatás – túlsúlya volt megfigyelhető a nemes wilsoni elvekkel szemben. Ez a háborús vesztesek teljes körében – Oroszországtól a Monarchián át az Ottomán Birodalomig – a megsemmisítés, Németország esetében az új háború magvát elvető porba alázás gyakorlatát jelentették, ahogy az utóbb világhírűvé vált Lord Keynes: „A béke gazdasági következményei” című kötetében már 1919-ben éles szemmel rámutatott.

A magyarság számára az ország területének és lakosságának kétharmadát elcsatoló békediktátum, a magyar szempontok maradéktalan mellőzése – aminek egyik jele a hat nyelven, köztük olaszul is kiválóan szónokló Apponyi Albertnek az érdemi tárgyalások lezárását *követő* meghallgatása volt – a rendezést eleve, sőt máig hatóan is elfogadhatatlanná tette. Nem kétséges, hogy a magyar külpolitika

⁴ Romsics, 2004.

⁵ Jeszenszky, 1994.

⁶ lásd pl. Zeidler, 2003.

a két háború közt e döntés foglyaként kényszerpályán mozgott, a bécsi döntéseken át, egész az újabb világháború kirobbanásáig. A világháborúban – és főleg a német megszállást követően – a mozgástér nyilván még jobban beszűkült, bár mint szomszédaink története, vagy épp Dánia esete is példázza, azért sosem szűnt meg.⁷

Ami azonban szempontunkból izgalmas, az a következő: a külvilág – különösen a győztes hatalmak közvéleménye – éveken át mit sem tudott a magyar sérelmekről, s egy igen egyoldalúan szűrt információ-együttes alapján tartotta helyesnek a kimenetet. A magyar erőfeszítések egy negyedszázadon át igen töredékes és részleges eredménnyel jártak, a nyugati közvélemény túlnyomó része előtt teljesen ismeretlenek maradtak, ami hozzájárult a kiugrási kísérletek meghiúsulásához. És ezért aztán az „utolsó csatlós” Rákosiék által Moszkvából hozott, majd utóbb saját pártpolitikai céljaikra instrumentalizált és önigazoló célból unalomig sulykolt kliséje nyilván hamis, de nem állítható, hogy a külföld egészében nem ért volna el viszonylag tartós hatást.

A második párizsi békediktátum, mint ismert, az elsónél is súlyosabb volt – hisz' kiiktatta a trianoni szerződésben formálisan mégis csak szereplő kisebbségvédelmi záradékot is. Nem meglepő módon, és ismét jelképes erővel, a történelem ismétlődött, hiszen a Gyöngyösi János vezette küldöttséget újfent csak a döntést követően hallgatták meg a győztesek.⁸ És ebben meghatározó szerepe volt Vjacseszlav Molotovnak, aki az 1848-as zászlók visszaadásakor már félreérthetlenné tette, miként ítéli meg a szovjet hatalom Magyarországot, s mire számíthatnak a vele bármi okból és bármi módon szembeszállók. Sovány vigasz, hogy a „malenkij robot” a Lengyelországból, sőt a haláltáborokból hazatérők köréből is szedte áldozatait.

⁷ Külön tanulmány/kötet/ tárgya lehetne az, hogy miért nem történt meg a mai napig sem e sok lelkesítő és még több kevésbé lelkesítő mozzanatot tartalmazó időszak tartós közéleti kibeszélése, a német *Vergangenheitsbewältigung* értelmében. Hiszen mint az egyes személynek, a nemzetnek is szüksége lehet az életében súlyos töréseket okozó események szóbeli, képi és érzelmi földolgozására, akár ismételten, nemzedékről-nemzedékre is. Ez a kollektív tudatnak épp oly fontos eleme lehet, mint a szabatos irodalmi kifejezőmód vagy a népi zenekultúra megőrzése.

⁸ ld. Fülöp, 1994.

2) Az 1956-os forradalom

Érdekes és nem kevésbé ellentmondásos hatást gyakorolt a külföldre az 1956-os forradalom is. Itthon – és a történészek körében is – a kommunizmus erkölcsi és katonai bukásának iskolapéldájaként, örök mementóként gondolunk rá és joggal. Nem sok Nagy Imrénk van, akinek voltak a hatalom megőrzésénél fontosabb szempontjai is, ezért nem lépett be a Quisling kormányba sem, pedig hívják miniszterelnök-helyettesnek.

Ugyanakkor az sem kétséges, hogy az 1956-ban eltávozott kétszáz ezer emberből viszonylag kevesen futottak be olyan fényes karriert kinn, mint Balassa Béla, a John Hopkins egyetem professzora és a Világbank vezető közgazdásza, akit csak halála előtt nem sokkal, 1991-ben választott külső tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. A magyar emigráció különböző hullámai közti állandó torzsalkodás mindenkinek feltűnt, aki járt a következő évtizedekben Nyugaton. A kül- és katonapolitikusok pedig az egész népfölkelést eszement kísérletnek vélték, hisz' a három-négyszeres túlerőben lévő szovjet szárazföldi erővel szemben még az atomfegyverekben ekkor erősebb Amerika sem vehette föl a küzdelmet.⁹ A magyarok ezért – különösen a döntéshozók körében – az örök nyughatatlanok, az izgágák, az álmodozók és élhetetlenek körébe sorolódtak.

Nagyon is sikeresnek és tartósnak bizonyult az ellen-narratíva. Ez nem más, mint az események kádári ellenpropagandája, a kedélyes, emberarcú, toleráns, már-már nem is vérbeli kommunista munkásember legvidámabb barakkja. S ha akik itt éltek, vég nélkül mesélhettek – ha volt rá módjuk – a hetvenes években is letartóztatott papokról, az ellehetetlenített egzisztenciákról – ld. Esterházy: „Javított kiadás” – és hiába mutatták a statisztikák a helybenjárás és a lemaradás irányzatait, valamiféle hús pedig kétségkívül és szinte minden napra volt. Igen, szemben a román és a lengyel elvtársaknál uralkodó viszonyokkal. És sok felmérés mutatta, hogy a legvidámabb barakk kényelmét még évtizedek múltán is visszahívja honfitársaink nem csekély része.

Nos, a külföld számára, különösen a 80-as években Magyarország már nem a kommunista országok egyike, hanem a Balaton, az olcsó borok és a csinos lányok világa volt. 1956 pedig, ha létezett, szűk értelmiségi körök témája maradt, akik csak elrontották a Franziékkal folytatott, vagy épp a követség kertjében megkezdett kellemes esti társalgást.

⁹ Király és tsai, szerk, 2003.

3) A rendszerváltozás első éveinek kül- és belföldön többséginek bizonyult megítélése

Ez a nagypolitikai és a nemzetközi sajtó különféle fórumain is megfigyelhetően élesen elvált egymástól. A Nyugat számára Magyarországot a természetesnek nem mondható külügyminiszter jelenti, aki szemüveges osztrák kollégájával a vasfüggöny drótját vágja át. Kiengedi a németeket, és a NATO-ba lépésről beszél. Múltja, amiben korántsem csak a függetlenségi harc elemei lelhetők föl, keveseket érdekel, még kevesebbek számára ismert. Azután jön az amatőrök kormánya, egy kesernyés humorú tanárember vezetésével, aki német nyelven erkölcsi és történelmi dimenziókról mer szónokolni. Teljes értetlenség fogadja a nemzetközi fórumokon. S ha korábban a megtért kommunista bírt még némi vonzerővel, a hivatalból antikommunista konzervatív akkor sem, ha évtizedeket töltött – saját szavai szerint – kényszerűségből „alámerülten”.

Sok elemzés született már arról, hogy a hazai átmenet különféle szereplői milyen külkapcsolatokat ápoltak, építettek vagy éppen elfelejtettek kiépíteni. Az minden esetre merőben szokatlan volt, hogy egy demokratikus többséggel megválasztott, alkotmányos értékeket őrző és építő kormányzatot nemcsak az európai baloldal fanyalgása kísérte, hanem az EU legtöbb vezető tényezőjének távolságtartása is. Nyilván nem független ez attól sem, hogy a lelépő rezsim utolsó két kormányzatának elitje jelentős részben a magángazdaságban és a nemzetközi szervezetekben lelt állásra, míg a „bölcsesek kormánya” sem itthon, sem külföldön nem volt jó az effajta kapcsolatépítésben.

S miközben – akkoriban inkább csak a *Magyar Fórum* hasábjain – már megjelent a politikai hatalom gazdaságira konvertálásáról, az elit változatatlanságáról, a magyar út latinamerikanizálásáról és a rendszerváltozás egészének zsákutcájáról szóló hangzatos, ám sosem igazolt vélekedés, a valóság eléggé mást mutatott. Az ország kivitele dinamikusan nőtt, az adósságcsapdából egyszerűen kinőtt Magyarország. Az egyéni haszonlesők tekintetében pedig, hogy csak a reflektorfényben lévő kormánytagok példájánál maradjunk, Szabó Iván, Kádár Béla, Jeszenszky Géza, Nagy Ferenc József vagy Rabár Ferenc a haláláig nem tudott annyit összeszedni, mit egy-egy jó orosz vagy ukrán privatizátor egy fél év alatt. Ennek azonban legföljebb mínuszos hírértéke volt, és nemcsak az elektronikus médiában, aminek természetétől távol áll a kedvező példák bemutatása (néhány Bójte Csaba-riport ellenére, nagy átlagban jól kimutathatóan, és nemcsak a kereskedelmi adókon).

4) Magyarország mint bezzeg-gyerek

A közgazdasági elemzésekben a teljes 1989–2002 közti időszakban Magyarország egyfajta *bezzeg-gyerek* szerepében tetszelgett. Ha nem számítjuk a napi- és hetilapok konstans szépségversenyeit, ahol hónapról-hónapra mást kell győztesnek kihozni, különben oda az érdeklődés, az ország a fontolva haladás bajnokaként *egyre szélesebb körű szakmai elismerést vívott ki*. A saját pénzüket kockázatos reáltőkések rendre többet fektettek be hozzánk, mint a szépségversenyben épp vezető helyen álló versenytársunkhoz. Pedig ez – a pénzzel való szavazás – nem divatfüggő.

Az ország kiszabadult a többek által fátumnak vélt – s a 70-es és 80-as évtizedet valóban meghatározó – adósságcspadából: az 1990-ben és 1995-ben majd fizetéképtelenné vált állam adóssága a teljes termék 52%-a alá ment 2002 közepére, vagyis ekkora már bőven megfelelt a maastrichti követelményeknek is. Nem volt tömeges elnyomorodás úgy, mint a délszláv és a posztszovjet államokban. Nem volt sokterápia, évtizedek megtakarításainak elinflálása, nem volt háború, vérontás, tömegtüntetés. Élhető ország maradtunk, és ez egyre többeknek tetszett. Uniós tagságunk egy percig sem forgott veszélyben, a NATO-ba is bevették az érdemi katonai erővel nem bíró közepes államot.

Ebben az időszakban az ország kedvező megítélését előmozdította a jó teljesítmény mellett *a kormányképes elit egészét átfogó közmegegyezés*, ami a kül- és gazdaságpolitikai stratégiára egyaránt kiterjedt. Kialakult a versengés ama európai modellje, ami az együttműködést sem nélkülözi nemzeti kérdésekben. Az angoloktól jól ismert *good or bad, my country* hozzáállása nem volt ismeretlen. Magam is számos tanácskozáson vettem részt, ahol a tőlem értékrendben, felfogásban távol állók is ugyanazon célok – mondjuk a NATO csatlakozás, vagy a befektetői kedv élénkítése – ügyében léptek föl a maguk eszközeivel, sőt kapcsolatrendszerük mozgósításával is.

Miközben ez a jó megítélés segítette a rendszerváltást követő visszaesés, a lassú növekedés és az átalakulás kínjainak kezelésében, a siker – mint annyiszor – el is kényelmesített. A hazai közélet és a szellem embereinek jó része is *magától értődnék vette, hogy elsőségünk egyben bérelt hely*, nem kell érte semmit tennünk. Mi több, egyre többen úgy vélték a döntéshozók közt, hogy egy évtized múltán, úgy 2001–2002-re eljött az ideje a gyümölcsök leszüretelésének, az osztogatásnak és a túlzott önbizalomnak is. Sorjázta a „mikorra érjük utol az EU 15-öt”-típusú elemzések. Nos, ezek közül kevés – szaklapban és vaskos könyvben közreadott – merte csak fölvezetni azt a távlatot, amiben egy nemze-

déknyi idő még nem lesz ehhez elegendő. A gyors fölzárkózás ábrándja az egész elitet áthatotta, s a közvélemény ezt az uniós csatlakozáshoz kapcsolta. Nagy lett a csalódás, amikor kiderült: ez már az euroszeptikusok Európája, nem az alapító atyák lelkesedése viszi előre a szekeret.

5) Erózió

Csak visszapillantva válik világossá, hogy 2002 és 2006 közötti időszak, amikor a közbeszédet itthon a felzárkózás, a korszerűsödés, az európaizáció jelszavai hatották át, valójában a lassú lecsúszás, az *erózió ciklusa* lett a magyar történelemben. Mint már annyiszor, a gazdasági mutatók rendben lévőnek tűntek, a növekedés meghaladta a 4,5 százalékot évente, az infláció és a munkanélküliség csökkent. Igaz, az állam háztartása sosem volt rendben, az adósság évről évre hízott, de volt olcsó külföldi hitelkínálat. Emiatt a háztartások is egyre inkább a jövedelmi szinttől elszakadó fogyasztási szintre álltak be. Szinte ingyen volt a külföldi pénz, az államnak és a családoknak egyaránt. Létrejött az a különös helyzet, amikor mind az állam, mind a háztartások hitelfelvevők, csak a fejlesztéseket finanszírozó vállalkozói szektor nettó megtakarító. *Ez nyilván nem volt tartható, pénzügyi és politikai válság nélkül sem lett volna tovább vihető.*¹⁰ 2004–2005-ben már csak jelentős költségvetési lazítás és külső eladósodás révén volt tartható a korábbi években megszokott növekedési ütem – s ez az ütem az 5%-ot meghaladó világátlagtól is elmaradt, nemhogy felzárkózást hozott volna.

Magyarország ekkor jóformán eltűnt a nemzetközi érdeklődés homlokteréből. *No news is good news* – így hangzik a tőzsdei alapszabály. A befektetők azokat az országokat kedvelik, amelyek nem szerepelnek a világsajtó címlapjain. És bekerültünk a nyugati szövetségbe, ami a tartós fellendülés és a konszolidálódás esélyét hozta. Ma már tudjuk, hogy ezt nem sikerült kihasználni. A miértekre már kevésbé emlékszünk, hiszen kicsinyes napi érdekek, már másnapra elfeledett politikai konfliktusok, és mindenek előtt közvéleménykutatási szempontok „vezérelték” a lépéseket. A nemzetközi élmézőnytől való, mennyiségin túlmutatató minőségi leszakadás szükségserűvé vált. A naponta változó irányvonalban a kitartás, az értékek őrzése és hasonlók már jóformán kimondásra sem érdekessé váltak.

Nehéz lenne azt mondani, hogy ami történt – megtörtént, s egyben szükségképp lett minden úgy, ahogy lett. Ugyanakkor nehéz lenne elvitatni, hogy – mint

¹⁰ E kérdésekről ld. Muraközy/szerk/, 2011.

a 2007–9-es válságban kitűnt – Európa számos más államában is a könnyebb utat választotta a politikai osztály. A jó modor része a *carpe diem*, a mindenki által felismert, ámde előbb fájdalommal járó beavatkozások elhalasztása lett. Ezt látjuk a pénzügyi szektor nem szabályozásán, a nyilvánvaló buborékok – mondjuk: a spanyol és az ír ingatlanlufi – elengedésében, vagy a rég esedékes jóléti reformok jegelésében, Olaszországtól Írországon és Lettországon át Görögorszáig. A fejlett EU országok gyakorlata már-már kiscserkészés túlbuzgóságnak láttatott minden előre mutató, távlatos intézkedést, a szlovák jóléti reformtól a lengyel adósságlafon bevezetéséig terjedő körben. Nem oka, de körülménye és részben magyarázója mindez a sodródás gyakorlatának szalonképessé válásában. Ez az oka annak, hogy „a külföld akkor bezzeg nem emelte föl szavát”.

6) Őszödi beszéd?

Napjainkra lassan feltárják a 2006 őszi események fontosabb tényezőit, bár a mozgatórugók és maguk a szereplők sok tekintetben ismeretlenek maradtak. Az őszödi beszéd – elfogadhatatlan hangneme mellett – a kormányzat belső legitimitációját aláasta. Hiszen kormányprogramot – főleg ha ellenkezik a választási ígérekkel – a törvényhozásban hirdetnek. Ezt tette még Nagy Imre is 1953 júniusában, a teljesen formális Országgyűlés előtt hirdetve a júniusi párthatározat ifjúsági változatát. Ehelyett 2006 őszén a kiszivárgott hangfölvételek, majd ezt követően a kormányzati sunnyogás, mellébeszélés, magyarázkodás következett. A stílus fölülírta a tartalmat. Nem vitatható az, hogy kiigazításra szükség volt, és az sem, hogy demokratikus társadalomban ennek okait és körülményeit előzetesen kell a társadalom, a közvélemény elé tárni, az őszinte beszéd nem szabadon választható. E megnyilatkozások fóruma az országgyűlés, nem tetszőlegesen választott keretben, nem kommunikációs játékban célszerű megtörténniük.

A kormányfő és a koalíció magatartása sokkolta a társadalmat, s a magyar történelemben nem ismert módon és léptékben került sor utcai megmozdulásokra hat héten keresztül. A nyitány, a köztévé székházának máig érthetetlen ostroma és a rendfenntartók ezreinek benuhltsága, a „Budapest lángol” képei már bejárták a világsajtót. És útjelzőjévé váltak egy – immár a külvilág egészére kiterjedő – újabb és sajnos tartós hitelvesztésnek, a kedvezőtlen előítéletek feléledésének és a rossz hírek öngerjesztő terjedésének. Mintha az operaszínpad közkedvelt Rágalom-áriája teljesült volna be. A tehetetlen kormány és az utcai randalírozók egymást váltó képei hálás témát adtak az őszi unalomban vergődő tömegtájékoztatásnak szerte a világon.

Az a tény, hogy az utcai megmozdulásokat nem a kormányzat valamely intézkedése, hanem az ellenzék népszavazási kezdeményezése csitította le, önmagában is a kapitány nélkül hánykolódó hajó képét erősítette. Az, hogy a baloldali kormány – immár többséget veszítve – 2008 tavaszán és nyarán sem állt félre, a válság és a vergődés képét már jóval a 2008. októberi államcsőd beállta előtt kézzel foghatóvá tette, itthon és külföldön egyaránt. Egészen addig egyetlen példa volt arra, hogy EU tagállam az IMF segítségére szorult: 1976-ban Anglia munkáspárti kormánya volt az, amit a brit köztvévé azóta is „a nemzeti megaláztatás páratlan ideje” eposzi jelzővel illet.

Csekély öröm az, hogy országunkat mások is követték a lejtőn, s a 2010 nyári-őszi görög-ír mentőcsomag árnyékában a magyar kérés – főleg utólag visszapiantva – már-már szerénynek mondható. Sőt, mivel az ország e tanulmány írásakor nem szorult mentőövre, míg az EU tagállamai részére rendszeres költségvetési válságalapot (EFSF) hozott létre, ez az időszak, felületesen szemlélve, már-már sikerélményként élhető meg. Ugyanakkor a külföldi visszajelzések rendszeres megfigyelői könnyen dokumentálhatják, hogy *az ország megítélése öt éven át folyamatosan és egyértelműen romlott*, függetlenül az ország kormányzatának összetételétől (bár kétség kívül a jobboldali fordulatot követően élesebb hangnemre váltva). E tekintetben a leginkább aggasztó az, hogy a korábban többnyire az ország iránt barátságos hangvétellel tudósító fórumokon, így a *Die Welt*, a *Financial Times*, a *Neue Züricher Zeitung* hasábjain is a bíráló hangvétel vált egyeduralgkodóvá.

7) A második Orbán-kormány

E folyamat kétségkívül új szakaszába lépett a második Orbán kormány megalakulását követően. Egy lezáratlan folyamat közepén nyilván csak egy-két előzetes megjegyzés tehető, akár a szokásosnál is nagyobb bizonytalanságot vállalva.

Egyfelől a kormány megalakulását követően – az EU Bizottsággal és a német kormánnyal való egyeztetések hatására – *erőteljes új hangsúlyként* jelent meg a fizetési egyensúly és a költségvetési fegyelem szempontja, amit korábban a kormányerőkhöz közel álló elemzők jelentős része hajlandó volt lekicsinylően értékelni. Másfelől a kormányzatot az átlagosnál nagyobb mértékben kötötte le saját új szerkezetének felállítása, megtöltése, személyzetének kialakítása és az elődök tevékenységének – sokszor kriminalisztikai elemeket sem nélkülöző, feljelentésekig és vádemelésekig eljutó ügyeinek – kivizsgálása. Az önkormányzati választásokig tartó öt hónapban a külfölddel való kommunikáció egyértel-

műen a hazai közönség megmozgatásának szempontja alá rendelődött. Meglepő módon ez a kormánypártok szempontjából várakozáson felül sikeres szereplést követően sem módosult.

A kormány retorikájában a forradalmi elemek hangsúlyozása¹¹ és a nagy távlatok kiemelése vált meghatározóvá. Konkrét ügyvitelében azonban a napi szempontok túlsúlya és a szembeötlő egybehangolatlanlanság volt megfigyelhető. Azonos kérdésekről – sőt tényekről, számokról – eltérő nyilatkozatok jelentek meg a megkettőzött, méretes kormányzati és párt-kommunikációs apparátus működtetése ellenére. A gazdasági kérdéseket a művelői által is a „nem-konvencionális” jelzővel illetett, ötleteléstől nyilván nem mentes gazdaságpolitika keretében igyekeztek megoldani.

Önmagában a tankönyvektől való eltérés még üdvözlendő is, hiszen azok – mint a szakácskönyvek is – nem konkrét helyzetek megoldására születtek, hanem általános iránymutatásra korlátozódnak, esetleg egy-egy mintapéldával alátámasztva. Angliában bankokat államosítottak, Németországban állami támogatást kapott a környezetpusztító gépkocsik vásárlása. Mégis, a mi esetünkben további sajátosságok figyelhetők meg.

Egyfelől a főttebb megnevezett, és a kormánytényezők által rendszeresen hivatkozott nem-konvencionális gazdaságpolitika pozitív kifejtése nem ismeretes, sem könyvben, sem szakcikkekben, sem kellő terjedelmű kormányzati dokumentumban.¹² Ötletszerű felvetések, alkalmi célzások, rögtönzött megoldások egyvelegéből utólag sem rajzolódik ki koherens elméleti platform. Még kevésbé látható az üzleti stratégia, ahol közép- és hosszú távra számszerű terveket kovácsolnak, azokat több változatban bemutatják,¹³ az elérésüket szolgáló eszközöket és felelősöket megnevezik, majd pénzügyi keretet rendelnek hozzá.

¹¹ A győzelem másnapján a kormányfő a 'Tetszettünk volna forradalmat csinálni!' kifejezéssel írta le a fordulatot, elhatárolódva egyben Antall József gyakorlatától, aki ezzel a kifejezéssel hátrította el az utólagos igazságtételt és sok más kezdeményezést is. Az új alkotmány kimunkálása is, ha jól értjük, ebbe a keretbe illeszkedik, csakúgy mint a közszolgálatot érintő számos más szabályozás is, valamint a fékek és ellensúlyok rendszerének nagyarányú átszabása alig néhány hónap alatt.

¹² A korábbi zárt társadalomban sem volt ismeretlen pl az új gazdasági mechanizmust leíró sárga-barna könyv, vagy a három éves libero programot 1989-ben összegző két, egyenként 80 oldalnyi brosúra, de akár Bokros Lajos 25 pontjára és 2008.évi méretes elaborátumaira is gondolhatunk a példa kedvéért.

¹³ Ezt hívják megejtő egyszerűséggel – immár a hazai vállalkozók is – „roadshow”-nak, amennyiben egy-egy cég ötleteiről van szó.

Másfelől a főntebb összegzett gyakorlat kommunikálása – immár a jobboldali lapokban publikálók szerint is – siralmas. Gyakori eset, hogy a magyarázat *nem megelőzi, hanem követi* az intézkedést, mint a magán-nyugdíjpénztárak esetében. A válságadók esetében sem az érintettekkel való egyeztetés, sem a kivezetés rendjének és ütemezésének előzetes ismertetése nem történt meg. Holott még az érintettektől is tudható, hogy a kényszerhelyzet szülte átmeneti megsarcolás elfogadható lenne/lett volna számukra, ha a megfelelő hangnemben, és nem utolsó sorban a kivezetés bizonyossága mellett kerítenek sort rá.¹⁴ A példák sajnos tetszés szerint szaporíthatók.

E helyzetet nyilván nehéz a külföldnek elmagyarázni, akkor is, ha nem kell messzire menni hasonló esetek fölleléséért. Az is kézenfekvő, hogy sok esetben némelyek közvetlen érdekeik sérelmét találják elvi vagy politikai csomagolásban, s hogy a külföldi szereplők is képviselik a maguk érdekét. Súlyosbítja azonban az ügyet, ha az *Ugocsa non coronat* hangvétellű, hagyományos rendies sérelmi politika jegyében próbálunk a külföldiekkel szót érteni. Amíg a függőség – korántsem csak pénzügyi téren – egyirányú, addig naivitás lenne elvárni, hogy a nagyobb és erősebb fél tesz erőfeszítéseket a kiszolgáltatottabb szempontjainak megértésére és elfogadására. Ha pedig minden – szó szerint minden – fórumot számba véve a *Newsweek*-től a *Le Figaro*-n át a *Der Spiegel*-ig senki se talál jó szót az új fölállás és a nem-konvencionális megoldások várható és előre belátható sikereinek méltatására, akkor vélhetőleg eljött az ideje az önvizsgálatnak is. Sőt az sincs kizárva, hogy egy megoldás ismertsége, bevettsége még nem annak meghaladott voltát igazolja, mint mondjuk a foghúzás esetében sem.

8) Megoldási javaslatok?

Nem is lehet célja egy esszének az, hogy – vélhetőleg csak népes munkacsoportokban kidolgozható – gyakorlati megoldási javaslatokba bocsátkozzék. Az azonban kétségtelen, hogy a nemzet egészének közös összetartozását fölerősítő, a közös fészket tisztelő magatartás általánossá válása nélkül nehéz lesz előre haladni. Ebbe bizony beletartozna a más nézeten lévő honfitársak – legalább potenciális igazának – elfogadása, személyük tisztelete, a karaktergyilkosság és a lejárató propaganda történelmileg ledarált eszközeinek következetes mellőzése

¹⁴ Az a körülmény, hogy a 2013–14-es évekre vonatkozóan mind a költségvetési előrejelzésben, mind a szóvivői megnyilatkozásokban szerepel ez a bevételi tétel, sőt némelyek már ideológiát is gyártnak hozzá – „fizessenek a multik” – nem ebbe az irányba mutat, s láthatólag nem pusztán ügyletlenkedést rejt.

az összes közszereplő részéről. Ez megjelenhetne a kulturált, irodalmi nyelven megfogalmazott állításokban folyó közbeszéd keretében, ami azért sok európai államban normának számít.

E felismerésnek gazdasági jelentősége is van. Nincs ország, amely az elmúlt évszázadban a versenyképesség és a föllendülés jó példája lehetett volna az összetartozás megélése nélkül, Finnországtól Dél-Koreáig. Érdekes, hogy erre épp a különféle – hazai és nemzetközi – versenyképességi vizsgálatok világítottak rá, amelyeket szinte kizárólag a nagy cégek megbízására készítettek egymástól független kutatói csoportok. Lehetünk és legyünk büszkék az MTA kéziratárára és a szegedi Dóm térre, Győr és Sopron történelmi belvárosára, meg a Fesztiválzene-karra, mert egy önbizalomhiányos nemzetnek leáldozott a versenyben.

Ugyanakkor – szokásainktól eltérően – a ló túlsó oldalra sem kellene átesnünk. Sajnos immár a törvényhozás szintjén is bevetté vált a mocskos szájú beszéd, a vitapartner és a jelen nem lévők sértegetése. Ettől nem függetlenül – a parlamenti patkó egészében – szokásossá vált a külvilág lebecsülése, az az alapállás, hogy meg se próbáljuk megérteni gondolkodásukat és stílusuk valós üzenetét. A kínos példák közé tartozik a rendelkezési rész lefordítása nélkül Brüsszelbe küldött törvényszöveg, vagy a fordítás gyatrasága okán még aznap módosításra szoruló pénzügyminisztériumi hivatalos közlemény. Mindebben időnként visszaköszön egyfajta rég elfeledettnek vélt kurucos alapállás, az önsajnálát és a kivagyiság sajátos, a külvilág számára elidegenítő elegye. Ezzel a még oly öntudatos franciák, spanyolok vagy oroszok se tudnak mit kezdeni, különösen ha az a hivatalosság szintjén is olykor meg-megjelenik.

Emellett azt sem felejthetjük el, hogy *a nemzetkép kialakítása és képviselése egyszerre szakma és társadalmi közfeladat*.¹⁵ Szakma, amennyiben az előítéletek, a sablonok ellen küzdeni kell. És – gyerekkorunkból tudjuk – „beszélni nehéz”. Szakma, amennyiben a külföldi „multiplikátorok” azonosítása és gondozása nem megy magától. Lehet, hogy az egyre inkább terjedő nyegleség és faragatlanság visszanyesése¹⁶, a diplomáciai szokások szorosabb követése¹⁷ is már

¹⁵ Ezért könnyebb műfajú, ún. beszélgetős könyvben jeleztük ezt előre két külügyminiszterrel közös kötetünkben 2009 őszén, az új kormánytöbbségnek címezve (Csaba – Jeszenszky – Martonyi, 2009).

¹⁶ Világlap főszerkesztőjét kormánytag sem várakoztathatja 40–60 perccel, sőt az írásos-telefonos- megkeresésekre is illik válaszolni, amint nem szokás az ország állapotairól a helyszínről tudósítót dolga végezetlenül elhajtani.

¹⁷ Alosztályvezetőt nyilván nem ok nélkül nem visznek a király színe elé, ő a főosztályvezetőt is csak rövid időre láthatja.

sokat segítene. A másik oldalról nem kétséges, hogy a – helyiek által nem különösebben nagyra értékelt – európai kulturális fővárosi kezdeményezés révén Pécs 2010 folyamán szinte az egyetlen olyan hírforrás volt, ami tartósan és rendre pozitív tartalommal jelenítette meg Magyarországot a világmédiában, még hozzá az Euronews-tól a CNN-ig terjedő, igen befolyásos körben.

„Aki fizeti a zenét, az rendeli a táncot” – mondja a szólás, és ezt a kisállamisághoz nehezen szokó magyarságnak érdemes megszívlelnie. Az előadottakból világos: a hivatásos diplomáták az országkép alakítói közül a kevésbé fontos szereplők. Mi, polgárok – a taxistól a zongoraművészig – nyerjük meg vagy idegenítjük el azokat, akik természetesen előítéletesen jönnek hozzánk, vagy akképp távoznak tőlünk. Sokszor egy jó szó, egy mosoly, egy igaz, önironikus megjegyzés, vagy egyszerűen csak az át nem verés élménye, a félre nem hangolt zongora hangja, a kellő számú próbán alapuló színi előadás többet segíthet, mint broszúrák áradata. A kihívás nagy, a következő évtizedre mindnyájunknak sok feladat marad...

E normatív következtetésen túl reményeink szerint sikerült igazolnunk azt az alaptételt, mely szerint a magyarság önképe és a külvilágban rólunk élő kép *jelenleg is alapvetően eltér egymástól*. Azt is bemutattuk, hogy az alapvetően lélektani tényezők mozgatta globális pénzpiacok és a hasonlóképp – manipuláltan – működő médiademokrácia világában ez az eltérés *sem mellékesnek, sem veszélytelennek nem mondható*.

A nemzetképet alakító és árnyaló tényezők teljes körű számbavétele lehetetlen. Reményeink szerint e rövid eszmefuttatás gondolatébresztően hathat a közös gondolkodás iránt fogékony polgártársainkra. És titkon abban is reménykedhetünk, hogy minél többen ismerik föl azt, amit a világ közgazdászai jó nyolc évtizede. Azt, hogy a várakozások és a képzetek – a percepciók – valóságalkító hatása nagyobb minden száraz ténynél és adatnál. Ekkor talán többen próbálkozunk – ki szerényebb, ki erőteljesebb eszközeinek bevetésével – a közel évtizedes kedvezőtlen folyamat megfordításával. Az esély talán megvan, ha bizonyosságról nem is lehet beszélni.

Irodalom

G. Akerlof – R. Shiller, *Animal spirits: how human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton, N.J. 2009.

Csaba L. – Jeszenszky G. – Martonyi J., *Helyünk a világban*. Budapest 2009.

- Esterházy P., *Javított kiadás*. Budapest 2002.
- Fülöp M., *A befejezetlen béke*. Budapest 1994.
- Glatz F., *A magyarok krónikája*. Budapest 1995.
- Jeszenszky G., *Az elvesztett presztízs*. Budapest 1994.
- J. M. Keynes, *A béke gazdasági következményei*. Budapest (1919)??1921).
OSZK: *A béke gazdasági következményei / J. M. Keynes; ford. Bíró Sándor, Sárkány Ferenc; bevezetést írt hozzá Révai Mór János. Megjelenés: [Budapest] Révai [1920].*
- Király B. – Balogh P. – Vitek T. (szerk.), *Iratok az emigrációról (1957–1990)*. Budapest 2003.
- Muraközy L. (szerk.), *Húsz év múltán*. Budapest 2011.
- Romsics I., *Magyarország története a XX. században*. Budapest 2004.
- Szabó A. (szerk.), *Deák Ferenc emlékezete*. Budapest 2004.
- Zeidler M., *Trianon*. Budapest 2003.